

12. Wilson J. Fast, fully automated global and local magnetic field optimization for fMRI of the human brain / J. Wilson, M. Jenkinson, I.E.T. de Araujo, Morten L. Kringelbach, E.T. Rolls, & Peter Jezzard. – NeuroImage, 2002, 17 (2): p. 967–976.

13. Lezak M.D. Neuropsychological Assessment / Lezak Muriel Deutch. - Oxford Univ. Press, 1995.- 1026 p.

В статье обобщаются современные данные, касающиеся мозговых структур, вовлеченных в реализацию функций управления и контроля поведения. Предложенное А.Р. Лурией в середине прошлого века функциональное разделение мозга на три блока с соответствующими анатомическими составляющими, где высшей инстанцией выступает блок программирования, регуляции и контроля поведения, дополняется недавними открытиями, полученными с помощью техник нейровизуализации. Особым значением в контексте данного исследования наделяются подкорковые структуры мозга, в частности паралимбический сектор, базальные ганглии и ядра таламуса, подкрепляющие комплекс экзективных функций мозга.

Ключевые слова: нейроанатомия, префронтальная кора, паралимбическая зона, функции программирования, регуляции и контроля поведения.

The article summarize up-to-date views on how executive functions are organized in the brain. The Luria's concept of tree functional blocks with matching anatomical structures, introduced in the mid of XX century, where executive block occupies highest position in the hierarchy, is completed with contemporary findings, including neuroimaging studies. The role of subcortical structures (mesocortical areas, basal ganglia and thalamic nuclei) in this context is emphasized.

Key words: neuroanatomy, prefrontal cortex, paralimbic area, executive functions.

УДК 159.922

Ю.А. Михальська

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТОСТІ: ПАНОРАМА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПОСТУЛАТІВ

Презентований матеріал статті присвячений теоретико-методологічно-му аналізу проблеми психологічного захисту особистості та стратегій його прояву. Специфіка розгляду даного психологічного феномену полягає у його детальному тлумаченні у різних психологічних напрямках та школах. Систематизація центральних психологічних положень оформлена у послідовну панораму теоретичних постулатів, де розглядаються основні психологічні механізми, форми та стратегії психологічного захисту особистості.

Ключові слова: психологічний захист, захисний механізм, захисні стратегії, захисні дії, форми захисту.

Постановка проблеми. Інтерес до проблеми особистості є домінуючим в системі психологічного мислення та культури впродовж багатьох тисячоліть.

Протягом тривалого розвитку психологічної науки вчені прагнуть розширити свої уявлення про суть людської особистості, проте окремі її феномени так і залишаються непізнаними. До таких відносяться і область неусвідомлюваних проявів особистості, зокрема система психологічного захисту.

Класично психологічний захист особистості розглядається як спеціальна регулятивна система стабілізації, яка спрямована на усунення або зведення до мінімуму почуття тривоги, пов'язаного із усвідомленням конфлікту. Функція психологічного захисту проявляється в обмеженні сфери свідомості від негативних, травмуючих переживань. В широкому смислі термін психологічного захисту використовується для позначення певної поведінки, яка позбавляє психологічного дискомфорту, від якого можуть сформуватись такі риси особистості як негативізм, з'являються «приховані» аспекти діяльності, змінюється система міжособистісних відносин. В більш вузькому смислі термін використовується для позначення специфічного змінення змісту свідомості як результату функціонування низки захисних механізмів.

З огляду на існуючі дослідження аспектів психологічного захисту особистості, які є багато чисельними, наш інтерес до цієї проблеми продиктований такими причинами [1-6; 9; 10]. Передусім, механізми психологічного захисту функціонують у повсякденному досвіді будь-якої людини й залишаються при цьому мотивом поведінки, прихованим від неї самої. Психологічний захист є однією з найсуперечливіших властивостей у структурі особистості, в силу одночасного сприяння як стабілізації так й дезорганізації особистості. Багато психологічних праць переповнені такими суперечностями, що в свою чергу, підтверджує ситуацію емпіричної невизначеності цього феномену, адже дотепер не існує досконалих методів його вивчення. Окрім того, більшість наукових положень, що зустрічаються в науковій літературі, є наслідком гіпотетичних міркувань авторів, а не результатом експериментальної перевірки.

Вище сказане обґрунтування проблеми ставить завдання нового погляду на дослідження феномену психологічного захисту, а відповідно це в свою чергу, потребує побудови теоретичних конструктів його аналізу. Виходячи із актуальності заявленої проблеми, спробуємо презентувати панораму її теоретичних постулатів, що й буде складати мету матеріалу представленої статті.

Виклад основного матеріалу. Вперше феномен психологічного захисту був описаний в теорії З.Фрейда, тому розпочинаючи наш теоретичний екскурс, відразу ж надамо перевагу психоаналітичній традиції [9-11]. Психологічний захист розглядався З.Фрейдом як примат безсвідомого, інстинктивного, переважно сексуального початку, який в результаті зіткнення із захисними механізмами свідомого Я (внутрішньою цензурою) піддається різноманітним перетворенням – витісненню, раціоналізації, сублімації тощо. Загальною рисою відомих форм психологічного захисту особистості є їх неусвідомлюваність. Зовнішні прояви вторгнення захисних механізмів у нормальне психічне життя людини досить різноманітні та виявляються, як у змінах самої поведінки, так і в її інтерпретаціях. Так людина, отримавши неприємну інформацію, може негайно знизити її значущість (як-от «не дуже й хотілось»), або змінити рівень своїх

домагань внаслідок усвідомлення неможливості їх реалізації, або витіснити із розгляду факти, пов'язані з діями, які вона не хоче виконувати.

Відповідно до ідей ортодоксального психоаналізу і його уявленням про структуру особистості, захисні механізми є неусвідомлюваною діяльністю Я, яка починає функціонувати, коли Я схильне до надмірної, небезпечної активності спонукань і відповідних афектів з боку Воно, Понад-Я або зовнішнього світу. Зменшуючи тривогу, викликану внутрішнім конфліктом, Я намагається зберегти інтегративність і адаптивність особистості за допомогою використання захисних механізмів.

Один з сучасних психоаналітиків Х. Бренер характеризує психологічний захист як певний аспект мислення, який відображає взаємодію між Я і Воно [цит. за 5]. Залежно від особливостей конфліктної ситуації (різне розміщення її на вісі «задоволення–незадоволення») Я може застосовувати захисні механізми як захист від тиску бажань і для їх задоволення.

Питання про змістовні характеристики механізмів психологічного захисту по-різному вирішується представниками різних шкіл. На сьогодні поняття психологічного захисту давно вийшло за рамки психоаналізу і «набуло істотного значення у всіх напрямках психології і психотерапії» [5, с. 408].

У психологічному словнику [7] психологічний захист визначається як спеціальна регулятивна система стабілізації особистості, що спрямована на усунення або зведення до мінімуму відчуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням конфлікту. Таке розуміння відображає функціональне призначення – відмежування сфери свідомого від негативних, травмуючих особу переживань, – але не пояснює повною мірою зміст психологічного захисту. Деякі автори [1; 3; 4] розглядають даний феномен так широко, включаючи до нього будь-яку поведінку, що усуває психологічний дискомфорт.

Зокрема, найменшого суперечливого пояснення стосується розуміння мети психологічного захисту. Більшість з дослідників схильні відносити цю мету до області внутрішньопсихічної адаптації [1] і характеризують її як подолання або запобігання дискомфортом когнітивним і афектним станам. Тут йдеться про міру цього дискомфорту від відчуття занепокоєння до втрати цілісності свідомості та про розташування акцентів на когнітивних або афектних аспектах захисту. Значно більше труднощів викликає виокремлення сутнісних характеристик психологічного захисту. Адже проблема психологічного захисту здебільшого зумовлена неусвідомлюваним характером актуалізації і функціонування захисних процесів.

Допускаючи умовність представлені нижче класифікації, зафіксоване в літературі визначення психологічного захисту можна поділити на дві категорії. У першій з них суть даного психічного явища відображена в термінах діяльнісного підходу і розглядається як певна форма активності: безпосередньо форми поведінки, прояву афективної, розумової діяльності, які працюють для захисту; психічна діяльність, яка спрямована на спонтанне знищення наслідків психічної травми; схеми психічних дій, які призводять до тієї чи іншої міри і форми адаптованості особистості; пасивно-захисні форми реагування в патогенній життєвій ситуації; певні спеціалізовані форми заміщуючих дій [1; 4; 6 та ін.].

Друга група понять відображає сутнісний зміст психологічного захисту в термінах когнітивних теорій і бачить його у спеціалізованій обробці інформації: способи переробки інформації в мозку, які блокують загрозливу інформацію; механізм адаптивної перебудови сприйняття і оцінки у випадках, коли особа не може адекватно оцінити відчуття тривоги, викликане внутрішнім або зовнішнім конфліктом; спотворення когнітивними і афективними складниками образу реальної ситуації з метою послаблення емоційної напруги; способи репрезентації спотвореного змісту [5; 6; 11].

Не менше труднощів можна зустріти у спробі дослідників визначити специфічний зміст психологічного захисту. Найбільш простий і перспективний спосіб вирішити це завдання віднайшов своє відображення у багаточисельних класифікаціях, що описують специфіку окремих механізмів захисту. Аналізуючи феномен психологічного захисту, виокремлюється специфічна понятійна система, до якої входять поняття: *психічного захисту* як системної властивості психіки; *психологічного захисту* як властивості особистості; *механізмів психологічного захисту* або *захисних механізмів* як конкретних чинників реалізації психологічного захисту; *захисного процесу* або *захисної діяльності* як процесу використання механізмів захисту; *захисних проявів* або *захисних дій* як зовнішніх поведінкових характеристик захисного процесу; *захисної стратегії* або *захисної тактики (стилю захисту)* як індивідуальної, закріпленої в онтогенезі, стійкої системи захисних дій. В той же час у багатьох дослідженнях, розмежування цих понять не має принципового значення, окрім спеціально зумовлених випадків), тому досить часто можна зустріти їх синонімічне використання, застосовуючи для узагальнення термін «психологічний захист».

Не дивлячись на те, що механізми психологічного захисту здавна визнані природним і необхідним психічним утворенням кожної здорової особистості, потрібно звернутися до аналізу цього феномену в психотерапевтичному контексті, адже своє походження він веде із клінічної практики. Так, неофрейдизм визнає необхідність реалізації психологічного захисту при виникненні у суб'єкта почуття власної неповноцінності, загрози цінності й значущості особистості. Персоналістські теорії вважають психологічний захист наслідком протиріч в структурі Я. Кінцева ціль захисного процесу представляє собою досягнення узгодженості між реальним змістом свідомості та Я-концепції тощо. У вітчизняній психології психологічний захист переважно розглядається як прояв взаємодії суб'єкта з оточенням в ситуаціях можливого або дійсного неуспіху діяльності та реалізації потреби бути повноцінною особистістю.

Детальний аналіз психологічного захисту повертає його напрям у психоаналітичну концепцію З. Фрейда, який у своїх психотерапевтичних щоденниках, замінював концепцію «захисту» концепцією «витіснення» [10]. Оскільки початковий розгляд психіки З. Фрейд будував в аспекті взаємодії свідомого і неусвідомлюваного, то виявлений ним феномен витіснення, що швидше відображає просторове ставлення до цих психічних сфер, став символізувати функцію захисту. Неусвідомлюване і свідоме, за його визначенням, перебуває в постійному конфлікті. А захист реалізує взаємовідносини в цьому конфлікті. Неусвідомлюване впливає на свідоме за

допомогою витіснення, що є захистом свідомого від неприйнятних інстинктивних бажань [10]. Основне призначення психологічного захисту З. Фройд бачить у боротьбі Я із страхом перед імпульсами, що йдуть від Воно. Загалом вчений розглядав невротичні симптоми як складові захисту, призначені для його усунення за допомогою імпульсів заміщення, що викликають страх. Однак, якщо спочатку він вважав витіснення причиною страху, то у пізніших працях він розглядає страх як першопричину витіснення й інших механізмів психологічного захисту [10].

Послідовниця психоаналізу А. Фройд привернула увагу до ролі захисних механізмів в умовах нормального ментального функціонування і розширила поняття захисту [9]. У термінах ортодоксального психоаналізу механізми психологічного захисту є продуктом структури Я: небезпека, що загрожує Я (втрата цілісності), йде як від інстинктів, так і від зовнішнього світу. Як наслідок – Я вимушене захищатися від небажаного вторгнення на «його територію» структур Воно (імпульсів і афектів) і Зверх-Я (нормативних вимог соціуму). У цих умовах процес розвитку Я полягає у надбанні усе більш досконалих способів захисту від зовнішніх і внутрішніх конфліктів. Таким чином, механізми психологічного захисту носять не стільки природжений характер, скільки розвиваються протягом життя людини.

Залежно від того, звідки йде загроза, А. Фройд виділяє захист від інстинкту і захист від афекту. У першому випадку процес психологічного захисту будується за рахунок недопущення у свідомість уявлень, пов'язаних з інстинктом і таких, що представляють небезпеку для Я. У другому – до свідомості не допускаються небезпечні Я бажання, тобто афекти (любов, ревності, біль тощо). Важливим моментом у дослідницькому і теоретичному плані слід вважати виокремлення А. Фройд, на підставі праць В. Райха [5], такого неспецифічного виду психологічного захисту як перманентні захисні явища. Йдеться про певні особливості індивіда, як-от скутість, стереотипна посмішка, іронічна або зарозуміла поведінка, цинічне ставлення до людей тощо. Все це «залишки дуже сильних захисних процесів у минулому. Вони відірвалися від своїх первинних ситуацій (конфліктів з інстинктами або афектами) і перетворилися на постійні риси характеру» [10, с. 30], що відповідає терміну В. Райха «панцир характеру». Таким чином, крім власне психологічного захисту можна спостерігати певні захисні прояви, що характеризуються відірваністю від реально існуючого протиріччя між Я і Воно.

Далеко не всі психотерапевтичні концепції зупиняються на понятті психологічного захисту особистості настільки цілеспрямовано і детально, як основоположники психоаналізу. Проте кожна з них тією чи іншою мірою стосується захисного функціонування психіки.

Так В. Райх, послідовник З. Фройда, і А. Лоуен, що запозичив багато райхівських ідей, є найбільш яскравими представниками тілесноорієнтованої психотерапії. Не дивлячись на те, що позиція В. Райха відносно захисних механізмів [5] носить більшою мірою психофізіологічний сенс, деякі з його ідей склали основу вищеописаних положень А. Фройда. Створюючи свою теорію, В. Райх зробив акцент на хронічних енергетичних блокуваннях, що

відбуваються на фізіологічному рівні. Він описав бар'єри, які використовуються для усунення або зведення до мінімуму нескінчених емоційних переживань, назвавши ці захисні механізми «панциром характеру», під яким він розумів хронічне м'язове напруження, що ізольовує людину від неприсмних емоцій. Коли м'язи напружені, відчуття послабляються. Таким чином, «м'язовий панцир», тобто фізичний прояв психологічного захисту, перешкоджає перебігу енергії вгору і вниз по тілу, незмінно приводить до емоційного напруження, і як наслідок до неврозу. Згідно А. Лоуену [5], невротики більшість своєї енергії витрачають на включення механізмів психологічного захисту (у формі м'язової блокади), основна мета яких полягає у позбавленні людини від травмуючих її думок, відчуттів та зовнішніх подій.

Між хронічними енергетичними блокуваннями на фізичному рівні і придушуваними емоціями на психологічному рівні існує не просто паралель, а складне з'єднання фізичних і психічних параметрів. Захисне м'язове напруження пов'язане з різноманітними ситуаціями і травмами, які людина переживає в процесі свого розвитку. В. Райх щиро вірив, що механізмам психологічного захисту, гальмуючим здорове функціонування організму, можна протистояти, модифікуючи їх за допомогою прямого тілесного контакту. Ним були створені методики для зменшення хронічного перенапруження в кожній групі м'язів, які у відповідь на фізичну дію вивільняють камуфлюючі ними відчуття.

До ідеї не просто фіксованих захисних проявів, а динамічно розгорненої захисної поведінки, приходять Е. Берн [2]. У теоретичних постулатах транзактного аналізу констатується, що людині властиві декілька базальних потреб: потреба визнання, структурний і сенсорний голод. Відчуття сенсорного голоду і потреба визнання пов'язані з необхідністю уникати гострого дефіциту сенсорних і емоційних стимулів, оскільки такий дефіцит веде до біологічного виродження. Структурний голод визначається необхідністю уникати нудьги. Якщо нудьга чи то туга тривають досить тривалий час, то вони стають синонімами емоційного голоду і можуть мати ідентичні наслідки.

В контексті транзактної теорії слід докладніше зупинитися на іграх, оскільки за своєю суттю вони є захисними стратегіями. Їх основне призначення полягає у запобіганні проникненню у самосвідомість інформації про себе й партнера у спілкуванні, яка могла б загрожувати ставленню, що склалося. Ігри, за Е. Берном, – це повторюваний набір інколи одноманітних транзакцій, що ззовні виглядають цілком правдоподібно, але володіють прихованою мотивацією. Ігри відрізняються від інших способів структуризації часу двома основними ознаками: присутністю прихованого мотиву і наявністю виграшу. Будучи потенційними руйнівниками ширих відносин на міжособистісному рівні, ігри, як і всі механізми психологічного захисту, виконують і певну адаптивну функцію: сприяють стабілізації у внутрішньо особистісному плані, дають змогу напруження і уникнути психологічно небезпечних ситуацій, а також зберігають вигідну константу трансакцій, що склалися, не допускаючи до свідомості партнерів дійсної мотивації ігрового спілкування.

У гештальттерапії поняття «функції захисту» є одним із базових. Психологічний захист ототожнюється із так званими «невротичними механізмами», які є результатом «дефектної взаємодії із середовищем, де особливості людської особистості можуть або «оббиватися» як при патологічному злитті або інтросекції, або «розсипатися на фрагменти і заперечуватися» як при проєкції і ретрофлексії» [8, с. 158]. Чотири невротичні механізми, виділені Ф.Перлзом, як-от злиття, ретрофлексія, проєкція і інтросекція, – пов'язані з порушенням меж контакту індивідуума із середовищем, або меж «Я». Межа «Я», що допомагає особистості відчуття свою нетотожність із рештою світу, зміщується і призводить або до заперечення того, що належить нам самим, або до прийняття того, що належить іншим особам. Але за будь-яких умов ці невротичні механізми захисту перешкоджають досягненню людиною психологічного здоров'я й емоційної зрілості.

Якщо *ідентифікація* є типом поведінки здорової особистості, то злиття (патологічне злиття) є невротичним механізмом уникнення контакту. Злиття відбувається тоді, коли людина не може диференціювати себе й інших, не може визначити, де закінчується її «Я» і починається «Я» іншого, не може відрізнити свої думки, відчуття й бажання від чужих. При *ретрофлексії* межа між особистістю і середовищем зміщується ближче до центру «Я», і людина починає відноситися до самої себе так, як вона відноситься до інших індивідів або об'єктів. Таким чином, у ретрофлексуючого індивідуума формується ставлення до самого себе як до стороннього об'єкту. Так первинний конфлікт між «Я» і іншими перетворюється на конфлікт усередині «Я». *Інтросекція* є тенденція привласнювати переконання, установки інших людей без критики і спроб їх переструктурувати і зробити своїми власними. У результаті межа між «Я» і середовищем переміщується глибоко всередину «Я», і людина настільки захоплена засвоєнням чужих переконань, що їй не вдається сформулювати свою власну особистість. У *проєкції* межі між «Я» і середовищем чітко окреслені, але, на відміну від інтросекції, зсунуті таким чином, що аспекти свого «Я», що не приймаються, вважаються такими, що належать навколишньому світу. Таким чином, проєкція зводиться до тенденції перекласти причини і відповідальність за те, що відбувається усередині «Я» на навколишній світ.

Ще однією теорією, де простежується ідея психоаналітичного тлумачення психологічного захисту є гуманістичний психоаналіз Е. Фрома, який описав «феномен відчуження» та надав йому соціально-захисний статус. Він розкриває труднощі людського існування – люди прагнуть до свободи і автономії, але сама по собі ця боротьба викликає почуття самотності від природи і суспільства. Інтенсивність конфлікту між свободою і безпекою залежить від економічної та політичної систем суспільства. Подолання почуття відчуженості і самотності може здійснюватися шляхом відмови від свободи та придушення своєї індивідуальності або шляхом абсолютного підкорення соціальним нормам, що по суті може розглядатися як варіант психологічного захисту особистості [11].

Не дивлячись на таку багатогранність розуміння психологічного захисту в психологічній науці, спробуємо узагальнити визначення цього феномену як сукупності неусвідомлених психічних процесів, які забезпечують охорону

психіки та особистості від небезпечних негативних та деструктивних дій внутрішніх і зовнішніх імпульсів. В цілому можна сказати, що психологічний захист це особлива форма неусвідомлюваної психічної активності, яка дає змогу полегшити, хоча б на певний час, конфлікт та зняти напругу, а в конкретних ситуаціях так змінити смисл подій і переживань, щоб не нанести травми уявленню про себе.

Запропонований аналіз теоретичних постулатів щодо вивчення психологічного захисту особистості дає змогу зробити **висновки**, що заявлену проблему без перебільшення можна вважати однією з неопрацьованих в психології особистості, навіть не дивлячись на реально існуючий прикладний запит. Усі прогалини категоріально-понятійного тлумачення даного психологічного феномену ще раз доводять необхідність проведення теоретичних екскурсів, де основний акцент повинен бути поставлений на конкретизацію визначення психологічного захисту в межах прикладного його дослідження, що й буде складати основу подальших методологічних розвідок та емпіричних доробків.

Література

1. Бассин Ф.В. Проблема психологической защиты / Психол. журн. – 1988. – Т.9. – №3. – С. 79-86.
2. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия. – Спб., 1992. – 224 с.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности. – М., 1988. – 304 с.
4. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. – Л., 1988. – 650 с.
5. Психотерапевтическая энциклопедия. – СПб., 1998. – 752 с.
6. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности: формы, механизмы и стратегии. – Ереван, 1988. – 262 с.
7. Психология: словарь. – М., 1990. – 494 с.
8. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. – М., 1993. – 368 с.
9. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. – М., 1993. – 144 с.
10. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М., 1989. – 456 с.
11. Хьелл Л. Теории личности (основные положения, исследования и применение). – Спб., 1997. – 608 с.

Статья посвящена теоретико-методологическому анализу проблемы психологической защиты личности и стратегий ее проявления. Специфика рассмотрения данного психологического феномена состоит в его детальной интерпретации в различных психологических направлениях и школах. Систематизация центральных психологических положений оформлена в последовательную панораму теоретических постулатов, где рассматриваются основные психологические механизмы, формы и стратегии психологической защиты личности.

Ключевые слова: психологическая защита, психологический механизм, защитные стратегии, защитные действия, формы защиты.

Presented material of the article is devoted to theoretical and methodological analysis of the problem of psychological protection of a personality and strategies of

its manifestation. Specificity of consideration of this psychological phenomenon lies in its detailed interpretation of various psychological areas and schools. Systematization of central psychological principles framed in a consecutive panorama of theoretical postulates, where basic psychological mechanisms, forms and strategies of psychological protection of the personality are considered.

Key words: *psychological protection, defense mechanism, defense strategies, protective actions, forms of protection.*

УДК: 159.973

О.Ю. Набочук

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито сутність феномену свідомості особистості. Проаналізовано існуючі в психологічній літературі праці, що дають можливість зробити висновок щодо змісту екологічної свідомості індивіда. Охарактеризовано екологічну свідомість людини з точки зору психологічних напрямків, а саме: а) напрямку, що стосується розгляду екологічної свідомості особистості як передумови формування екологічного світогляду людини; б) напрямку, який розглядає екологічну свідомість як складну психічну структуру, що, передусім, висвітлює ставлення людини до оточуючої дійсності, діяльності інших суб'єктів, суспільства в цілому, а також наслідків цієї діяльності; в) напрямку, що пов'язаний з розвитком екологічного мислення людини, творчого потенціалу її особистості; г) напрямку, який ми б назвали аксіопсихологічним, згідно якого екологічна свідомість людини розглядається як найвища особистісна цінність.

Ключові слова: *свідомість, екологічна свідомість, екологічний світогляд, екологічне мислення, творчий потенціал, аксіопсихологічний напрямок.*

Проблеми сутності та формування екологічної свідомості досить гостро виникли у ХХ столітті, відколи людство стало усвідомлювати згубні наслідки своєї діяльності, які призвели до екологічної кризи в цілому світі. Прояви цієї кризи ми спостерігаємо в самих різноманітних сферах життєдіяльності: забруднення навколишнього середовища, зникнення цілого ряду тварин та рослин, нерациональне використання природних ресурсів і т.д. Тому закономірним є те, що в наш час активізувалися філософські, екологічні, психологічні та інші дослідження, пов'язані з необхідністю розуміння взаємодії людини зі світом природи. Це призвело до наукового обґрунтування проблеми (з різними варіантами її розв'язання) формування екологічної свідомості особистості.

Не зважаючи на те, що дана проблема не є новою в психологічній літературі, до цих пір залишаються взаємовиключними думки науковців як на питання визначення сутності та структури екологічної свідомості особистості,